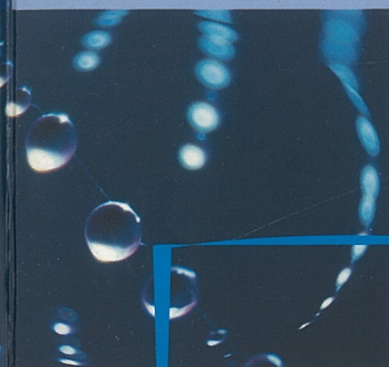

DISPUT

DISPUT

ALIJA HODŽIĆ
BOŽIDAR JAKŠIĆ
DENISA KERA
DRAGAN ŽUNIĆ
DUŠAN BOŠKOVIĆ
EVANGHELOS A. MOUTSOPOULOS
GORDANA ĐERIĆ
IRINA ĐERETIĆ
JELENA ĐURIĆ
JOVAN ARANĐELOVIĆ
JOVAN KOMŠIĆ
LARISA JAŠAREVIĆ
LINO VELJAK
LJUBINKO RAĐENKOVIĆ
MILAN SUBOTIĆ
MILE SAVIĆ
MILENKO A. PEROVIĆ
MIRJANA RAĐOJIĆIĆ
MIROSLAV ĐRINIĆ
NENAD ĐIMITRIJEVIĆ
PETAR-EMIL MITEV
RAĐIVOJE KEROVIĆ
SLOBODAN ĐIVJAK
STEFAN SORGNER
SVETLANA VASSILEVA-KARAGYOZOVA
VLADIMIR N. CVETKOVIĆ
WILLIAM L. McBRIDE

TEGRACIJA I TRADICIJA Integration and Tradition

INTEGRACIJA I TRADICIJA

Integration and
Tradition

ISBN 86-82417-07-3

Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa

»Integracija i tradicija«,

Beograd, 13–14. decembra 2003. godine.

Proceedings of the International Conference

“Integration and Tradition”

Belgrade, 13-14 December 2003

Uređivački odbor
Editorial Committee

dr Božidar Jakšić
dr Nebojša Popov
dr Mile Savić
dr Vladimir N. Cvetković
dr Milorad Stupar

Objavlivanje ove publikacije omogućila je fondacija Freedom House. Stavovi izneti u ovoj publikaciji su autorski i ne izražavaju uvek stanovište fondacije i izdavača.

This publication is supported by Freedom House with funding provided by USAID. The opinions expressed herein are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the funders.

INTEGRACIJA I TRADICIJA

INTEGRATION AND TRADITION

Priredio/Edited by
Mile Savić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Institute for Philosophy and Social Theory

Beograd • 2003

SADRŽAJ

<i>Uvodna reč</i>		5
TRADICIJA I/ILI INTEGRACIJA		
<i>Mile Savić</i>	Tradition and "Economy of Finiteness"	13
<i>Milenko A. Perović</i>	Običaji kao tradicionalni oblik <i>praksisa</i>	29
<i>Irina Deretić</i>	Gadamеров „revolucionarni konzervativizam“	45
<i>Nenad Dimitrijević</i>	Kritičko čitanje tradicija i poredak slobode	53
<i>Radivoje Kerović</i>	Integracijski tokovi i očuvanje vlastitosti	67
<i>Milan Subotić</i>	Tradicija podela: prilozi simboličkoj geografiji evropskog prostora	79
TRADICIJA I SUKOB TUMAČENJA		
<i>Jovan Arandjelović</i>	Sukob pameti i prostakluka (o rodoljupcima koji traže da sve ostane po starim običajima)	101
<i>Vladimir N. Cvetković</i>	Intelektualci: tradicija raskola (<i>genesis, ethos, eschatos</i>)	119
<i>Gordana Đerić</i>	Tradicija u "obredu prelaza". "Pravila" mistifikacije polemičkog diskursa i strategije "ujednačavanja" u retorici nacionalizma i kosmopolitizma	141
IDENTITET, NACIJA, TRADICIJA		
<i>Slobodan Divjak</i>	Nacija i tradicija	165
<i>Lino Veljak</i>	Iskušenja na putu oblikovanja identiteta	171
<i>Denisa Kera</i>	Revolts against the tradition and continuity as the bases of the european identity: revolutions, inventions and new beginnings	179
<i>Jovan Komšić</i>	Kontovrezni koncepti demokratske izgradnje nacije u multikulturalnim društvima – vojvođanski storijski i savremeni kontekst	187

TRADICIJA I KULTURA

<i>Ljubinko Radenković</i>	<i>Svoji tuđ</i> u narodnoj kulturi	213
<i>Dragan Žunić</i>	Etnički stereotipi u književnosti balkanskih naroda	221
<i>Svetlana Vassileva-Karagyožova:</i>	Baroque and Occidentalization of Serbian Literature	229

TRADICIJA, INTEGRACIJA, GLOBALIZACIJA

<i>Evangelos A. Moutsopoulos</i>	Values in Cosmic Space	237
<i>William L. McBride</i>	Integration into What? The International Arena at the Close of 2002	241
<i>Miroslav Drinić</i>	Tradicija i informatičke tehnologije	249
<i>Stefan Sorgner</i>	Community, Multiculturalism, and the Good	257
<i>Jelena Đurić</i>	Tradicija kao tranzicija	271
<i>Mirjana Radojičić</i>	Integration and Disintegration of Traditions – Between <i>Idealpolitik</i> and <i>Realpolitik</i>	279

UPOREDNI BALKAN

<i>Petar-Emil Mitev</i>	Balkan Paradoxes	295
<i>Alija Hodžić</i>	Povijest i lektira	305
<i>Božidar Jakšić</i>	Romi u Srbiji: diskriminacija i integracija	341
<i>Dušan Bošković</i>	Tradicija i poraz	353
<i>Larisa Jašarević</i>	Of Knowledge and Privilege – A Case for Internationalization of Research on the Once-Yugoslav Region	367

<i>Contents</i>		371
-----------------	--	-----

TRADICIJA I/ILI INTEGRACIJA

Jelena Đurić

Institut za filozofiju
i društvenu teoriju
Beograd, Srbija

TRADICIJA KAO TRANZICIJA*

Mogućnost integracije tradicija u svrhu projektovanja globalnog društva jedna je od gorućih tema današnjice. Zato se ovde pojam integracije neće razmatrati u odnosu na integracijske procese manjih dimenzija, čiji se značaj time ne poriče, već u odnosu na sada aktualne procese globalizacije.

Kao činjenicu sveta, koji sve jačim vezama postaje jedan, globalizaciju danas uglavnom posmatramo polarizovano. Na jednom polu vidimo globalizaciju 'odozgo' kao prvenstveno ekonomsku integraciju društva, vezanu za 'internacionalu dominantnih' i hipostaziranje moći svetskog ekonomskog sistema. Ona ima za uzor neoliberalnu tradiciju zapada, kao 'centralnu' tradiciju u odnosu na koju tradicije 'marginalnih' društava predstavljaju potencijalne prepreke integraciji zavisno od mogućnosti usklađivanja njihovih vrednosti. Na drugom polu podstiče se komplementarna globalizacija 'odozdo' koja pretpostavlja mogućnost integracije društava uz očuvanje različitih identiteta posebnih tradicija.

Imajući, međutim, u vidu sužavanje identiteta posebnih tradicija na njihovu kulturnu dimenziju, jasno je da su ovi pristupi globalizaciji polarizovani samo na površini. U dubini, utvrđeni odnosi moći se ni u jednom ni u drugom slučaju ne dovode u pitanje a drugi pristup ne shvata više tradicije integralno, kao celine koje, pored kulturnih, imaju i svoju političku i ekonomsku sferu. U tom smislu, komplementarnost ovih predstava globalizacije uslovljena je užim značenjem pojma tradicije kao kulturnog nasleđa.

Razlika koja između ovih pristupa globalnoj integraciji društva postoji, nalazi se u njihovom odnosu prema vrednosnim aspektima savremenih promena. Pristup 'odozgo' prevashodno interesuju materijalne vrednosti, odnosno, konkretne vrednosti vezane za globalne odnose moći. Za razliku od suprotnog pristupa 'odozdo', on je indiferentan prema postojanju ili nepostojanju suptilnih vrednosti, kao i prema problemu njihove univerzalnosti.

Problem mogućnosti univerzalizacije vrednosti, odnosno, njihove nesvodive relativnosti, predstavlja aktualnu teorijsku dilemu – ishodište

---

* Tekst je napisan u okviru naučnoistraživačkog projekta "Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/SRJ" (koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije) pri Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.

različitih stanovišta koja izoštravaju suprotstavljena vrednovanja tradicija. Ispitajmo sada ta stanovišta u pogledu njihovog odnosa spram pitanja: 'da li su sve tradicije podjednako vredne?'. Svrha tog pitanja, sa stanovišta univerzalizma, bila je hijerarhizovanje vrednosti tradicija uz dominaciju onih nadređenih. Otpori izazvani takvim shvatanjem univerzalizacije doveli su do zamaha postmoderne dekonstrukcije i relativizacije vrednosti. S druge strane, u okviru stanovišta vrednosne relativnosti pitanje podjednake vrednosti tradicija ima praktičnu svrhu a teorijski postaje izlišno pošto se tu o vrednostima ne sudi komparativno, već jedino unutar konteksta datih tradicija. Relativizacija vrednosti niveliše mogućnost njihove interkulturalne hijerarhije i dominacije s pozicije moći određenih vrednosti.

Postoji i mogućnost drugačijeg shvatanja univerzalnosti koje nepodrazumeva univerzalizaciju kao puko svođenje pojava raznovrsnosti na jednu opštu, besadržajnu suštinu, zajednički imenitelj principa vrednovanja. Ova suština može da bude prisutna u svojim raznovrsnim pojavama kao okosnica, matrica, ili struktura, preko zajedničkih vrednosti i najopštijeg smisla. Tek iz tako shvaćene univerzalnosti izvodljiv je onaj vrednosni pristup globalnoj integraciji društava sveta koji podrazumeva prepoznavanje i uvažavanje nekih vrednosti koje se mogu smatrati za opšte i univerzalne. Integrativni potencijal tih univerzalnih vrednosti za globalno povezivanje i ujedinjavanje čovečanstva pretpostavlja njihovu mogućnost da obuhvate brojne raznovrsnosti posebnih kulturnih ispoljenja – pojedinačnih i kolektivnih.

Upravo za tako shvaćenu globalnu integraciju, koja uključuje međusobne razlike, glavni problem je otuđena centralizacija moći. S tim što, kada je reč o suptilnim vrednostima, ta moć nije samo neka fizička sila (prisutna u pozadini), nego (mentalna) moć uslovljavanja društvene svesti¹. Uviđanje značaja kolektivne ljudske svesti za budućnost globalnog društva iziskuje pokušaje da se preobrazu strukture i odnosi koji je uslovljavaju. Zato je u vremenu globalne tranzicije potrebno iznova preispitati ulogu kulturnih tradicija u odnosu na savremene globalne promene. To preispitivanje bi trebalo da omogući novo humanizovanje ideje 'progres-a'. Progres-a koji bi, van oštih racionalističkih i nacionalističkih dihotomija modernosti, omogućio ljudima da izraze svoje kulturne identitete, ume-

¹ Na uslovljavanje društvene svesti ukazao je nekada Dirkem određivši kolektivne predstave kao nešto što nije neka fizička, niti metafizička nužnost, već posebna vrsta moralne nužnosti, vrsta intelektualne obaveze. Na to u novije vreme podseća Meri Duglas u knjizi *Kako institucije misle* (2001, Beograd, B92), gde ističe primerenost i primerljivost Dirkemovog učenja o društvenim korenima individualnog mišljenja na savremeno društvo. Zapostavljenost i nerazvijenost tog učenja ona dopunjuje teorijom Ludvika Fleka o kogniciji kao društveno najuslovljenijoj ljudskoj aktivnosti.

Iz perspektive uređenog društva razumljivo je da se institucijama pripisuje ta moć uslovljavanja društvene svesti, kao što je to Duglas učinila. Međutim, iz perspektive društva razorenih institucija, ta moć se prenosi na personalizovane autoritete uz jaku podlogu medija.

sto da ih zamene, uniformišu i obezličie. Kao što se u ekologiji prirode jasno pokazuje značaj diverziteta prirodnih vrsta, tako i raznolikost ljudskih kultura doprinosi razvoju globalne ekologije društva.

Nakon kritike modernog 'mita o progresu' i svesti o stranputicama civilizacije, preostala je mogućnost da se oplemeni smisao napretka. Zbog toga osnovne ljudske interese treba potražiti iznad sfera političke moći i ekonomskog profita, koji podstiču sukobe. Treba potražiti onu duboku mudrost sveljudskog iskustva čiji zajednički jezik omogućava razgovor i razumevanje različitih kulturnih identiteta i tradicija. To je podloga razvoja lokalnih i globalnih struktura koje će omogućiti evoluciju kulturnih identiteta i tradicija u pravcu njihovog otvaranja i povezivanja.

Međutim, prethodno treba prebroditi ovo vreme globalne tranzicije u kome se odvijaju problematični procesi preoblikovanja identiteta koji su često protivrečni i dramatični. To je pogotovo slučaj sa društvima koja su, nakon pada berlinskog zida, kao simbola prestanka blokove polarizacije sveta i hladnog rata, iskusila vatreno rasulo svog dotadašnjeg okruženja.

Drastičan primer toga je jugoslovensko društvo u celini, a srpsko društvo², o kome će ovde biti reč, ponaosob. Pokušaj da se dosledno razmišlja o srpskom društvu nije jednostavan. Osim što se u medijima često pominje pojam 'tradicija', izgleda da srpsko društvo praktično više nema neku ukorenjenu Tradiciju³, koja je 'živa' u smislu da postoji, ne samo u knjigama i iščezavajućem sećanju naših (pra)baba, nego da delotvorno oblikuje svakodnevni život većine ljudi. Dopuštajući moguć prigovor da meni kao delu tog društva nedostaje distanca da tu tradiciju dovoljno opažam, ipak nalazim da ima argumenata u prilog teze o njenom praktičnom nestanku. Samo pre nego što ih navedem, razmotriću neke prethodne stavke.

Iz teze da je srpsko društvo ostalo bez nekih očigledno tradicionalnih vrednosti koje bi aktivno oblikovale njegova životna načela, a koje bi bile neusklađene s globalnim civilizacijskim vrednostima, sledilo bi da u odnosu na Tradiciju nema prepreke integraciji. Međutim, posmatrajući svakodnevni život u Srbiji, izgleda da je nedostatak Tradicije možda još veća prepreka integraciji. Dok Tradicija, kao takva, podrazumeva neki stabilan poredak vrednosti, koji zatim može da se menja, obnavlja, usklađuje, integriše... dotle, ostajući bez tradicije društvo ostaje bez utvrđenih vrednosti. Bez poretka vrednosti svako društvo neminovno dospeva u krizu identiteta. Iz te krize ono, ne mora uopšte da izađe, a još manje mora da izađe obnovljeno. Postoji mogućnost da se obnavlja sama kriza, sve do

² Pojam 'srpsko društvo' je problematičan jer se u različitim istorijskim fazama različito odnosi na Srbe u i van Srbije, kao i na stanovnike Srbije, a na celo stanovništvo će se odnositi ubuduće utoliko više ukoliko Srbija jasnije bude definisala svoju posebnost. Od skoro zapravo figuriše pojam 'srbijansko društvo' koji, međutim, osim što nije uobičajen, do sada nije bio ni odgovarajući, jer je isključivao veliki deo - skoro jedinstvenog narodnog korpusa.

³ Tradicija sa velikim 'T' treba da ukaže na fundamentalni tip kulturnog nasleđa, koji se preko običaja i predanja kontinualno prenosi s kolena na koleno.

potpune dezintegracije društva. Tako nešto se izgleda dešava sa srpskim društvom čije stalne promene i prelasci u različite sisteme toliko dugo stvaraju u njemu krizu identiteta, da je njegova *tradicija postala tranzicija*.

Apstrahujući tokove istorije i gledajući na to neposredno, mogućnost da 'tranzicija' postane 'tradicija' izgleda protivrečno. Gledano u okviru strogo racionalnih kategorija, tranzicija, koja znači *prelazak*, uvek je prelazak u nešto drugo, različito i upućuje na prekid s dotadašnjom tradicijom ili bar nekim njenim vidovima. Da preispitivanje racionalističkih dihotomija modernosti nije već donekle utrlo put sumnji u logiku protivrečnosti, možda jedna takva ideja ne bi ni mogla da se pojavi. No, sada ne možemo da nebudemo svesni dinamične i procesualne prirode stvarnosti i njenog opiranja kruto polarizujućoj kategorizaciji koja stalno iznova iziskuje preispitivanje. Osim toga, kumulativne istorijske promene stvari i odnosa vremenom pripremaju konceptualne promene njihovih značenja. Shvatanje tih promena omogućava da se neke naizgled poznate stvari i odnosi više ne smatraju isključivo protivrečnim, jer se prepoznaje njihova unutrašnja logika i smisao.

Realne promene pripremaju konceptualne i obrnuto. Isprepletenost i dinamičnost tih promena značenja, razumevanja, stvarnih odnosa, jeste tolika da je nemoguće do kraja razlučiti šta čemu prethodi i u kojoj meri. No, bilo da se sadašnje promene shvatanja i vrednosti odražavaju *na* promene društva, ili da *ih* odražavaju, one očitio najavljuju dolazak jednog novog doba koje bi moglo da dovede do globalne integracije čovečanstva. Takva mogućnost, kao što smo videli, pretpostavlja uvažavanje univerzalnih vrednosti, a ideja univerzalnosti takođe pokreće ogroman talog preživelih značenja. Preispitivanje tih prethodnih značenja treba da omogući da ideje zauzmu mesto koje odgovara sadašnjem duhu vremena.

Distancirajući se od ranijih tradicionalnih vrednosti, moderni procesi su se, u svom nastajanju, temeljili na vrednostima buržoaske revolucije: *slobodi, jednakosti, bratstvu*. Te su društvene vrednosti postali ideali čitave moderne epohe. Kasnije je, i pored suprostavljanja kapitalizmu buržoazije, komunistička revolucija preuzela te vrednosti i ugradila ih u svoja ideološka načela. Sa padom komunističkih sistema izgledalo je da su srušene vrednosti koje je proklamovala ideologija komunizma.

Da li su nedavni istorijski događaji zaista obezvređili ideale *slobode, jednakosti i bratstva*? To može izgledati verovatno ako mislimo da ideje vrede samo ukoliko se ostvaruju u praksi. No, i suprotna teza je isto toliko verovatna, teza da univerzalne vrednosti načelno ne mogu biti prevaziđene. Uostalom, kao ni mogućnost njihovog izigravanja. Kada se danas zastupaju društvene vrednosti *demokratije i ljudskih prava*, očitio je da one u suštini i dalje sadrže ove 'prvobitne' vrednosti koje su bile zajedničke i buržoaskoj i komunističkoj revoluciji. Trajnost tih vrednosti je i omogućena upravo snagom njihove univerzalnosti. Imajući u vidu da je

moderno doba, čiji su osvit one najavile, trasiralo i pojavu globalizacije sveta, te vrednosti možemo smatrati za tradiciju budućeg, eventualno na njima integrisanog, globalnog društva.

Podjednaka verovatnoća da univerzalne vrednosti postoje ili ne, ukazuje da mnogo zavisi od našeg izbora verovanja. A ako je tako, onda je logičnije izabrati pristup koji ima tu antropološku prednost da podstiče humani napredak. Verujemo, dakle, da ukoliko su univerzalne, vrednosti ne mogu biti prevaziđene, mada mogu i treba da budu prevaziđeni pogrešni načini njihove primene (i u krajnjoj liniji – zloupotrebe). Često, njihova loša primena jeste posledica pogrešnog razumevanja.⁴

Znači, moguće je prihvatiti da univerzalne vrednosti postoje i ako ne vidimo nužno, ni često, njihovo stvarno prisustvo. Međutim, ako ih svakodnevna stvarnost gubi ne znači da su one samo iluzorne ideje koje treba da budu prevaziđene i napuštene. Ako im konkretno iskustvo ne svedoči u prilog, tim gore samo po one koji ga žive. Pitanje je samo koliko su ti koji ga žive za to odgovorni jer, ovi ili oni, ljudi su, manje ili više, uvek odgovorni. Postavimo to, recimo, kao pitanje koliko su Srbi odgovorni za svoju sudbinu? Za razliku od opasnih konsekvenci ideje o kolektivnoj krivici, *odgovornost* jednog naroda za gašenje njegovog kolektivnog identiteta i autentične tradicije nije tako osuđujuća. Doduše, gori od spoljašnje osude može da bude sam neautentični život, čija je posledica obično duhovna ojađenost i materijalna oskudica. U tome je slaba uteha što praćenje nekih istorijskih struja, koje konvergiraju raspravi o izumranju srpske tradicije, može na to baciti svetlo olakšavajućih okolnosti.

Poznato je da je poluvekovna vladavina ateističke ideologije dovela do potpune promene ranije tradicije srpskog naroda. Njeno mesto bila je zauzela nova, 'komunistička tradicija' proleterskih načela i vrednosti.

⁴ Tako, na primer, ideja *slobode* ne može da se ispravno primeni u svim sferama ljudskih delatnosti. Prema antropozofskom tumačenju, njoj prevashodno pripada duhovna oblast. Upotrebljena u sferi duhovnosti, ona označava slobodu izbora, mišljenja i izražavanja, što se i danas smatra osnovnim ljudskim pravima. U sferi prava, međutim, ona nije osnovna vrednost, već samim tim što je ograničena zakonima. Kada se u sferi ekonomije ova vrednost prihvati bez ograničenja, ona dovodi do vladavine jačih i do nehumanih društvenih odnosa. Slično, ideja *jednakosti* pripada prvenstveno pravnoj sferi. Njena primena u domenu ekonomije pokazala se pogrešnom. Imamo sveže istorijsko iskustvo socijalističke ekonomije gde je njena upotreba dovela do uravnilovke i odatle izvedenih problema. U duhovnoj oblasti ona po pravilu izaziva teror jednodomlja.

Ipak izgleda da je ideja *bratstva* doživela najveće istorijsko obezvređenje. To, naravno, ipak nije dokaz da ona ne predstavlja univerzalnu vrednost. Mada je u doslovnom značenju uglavnom napuštena, ona je i dalje sadržana u nezaobilaznim konceptima *humanosti, solidarnosti, altruizma*. Međutim, nju je teško institucionalizovati, a to se i ne praktikuje; u sferi prava nije potrebna, u duhovnosti se podrazumeva. Glavna oblast u kojoj ova vrednost treba da se primenjuje je ekonomska. Nisu svi podjednako sposobni da steknu, ali svi imaju osnovne životne potrebe koje moraju da zadovolje. Zato je potrebno bratski deliti sa drugima kada su oni sticajem okolnosti, ili silom prilika u oskudici. Upravo univerzalnost osnovnih životnih potreba čini verodostojnom postojanje univerzalne vrednosti 'bratstva'.

Uverenje da je to u najvećoj meri bilo slučaj upravo sa srpskim življem počiva na osobenostima srpske istorije i kulture čiji je granični položaj unutar balkanskih svetova sadejstvovao s izolovanošću njene crkve. Slabljenje uticaja Pravoslavne crkve počelo je još pod turskom vladavinom, a nastavljeno je u prvoj Jugoslaviji, kako iz političkih razloga i problema usklađivanja verskih razlika u novoj državi, tako i zbog nadolazećih modernizacijskih uticaja i industrijalizacije koji su verovanje u nauku i materijalni progres pretpostavili tradiciji zasnovanoj na duhovnosti. Taj duh modernosti izvor je evropskih koncepata vrednosti koji se suprotstavljaju ranijim konceptima tradicije.

Komunistička vladavina sprovođila je modernizacijski duh vremena radikalnim uništenjem svih nagoveštaja domaće buržoazije i pretvaranjem dotadašnje 'zemlje seljaka' u 'zemlju proleterijata'. Za razliku od evropskih zemalja koje nisu imale komunizam i u kojima se prethodna tradicija kontinuirano integrisala s modernizacijom, ovde je odstranjivanje tradicije bilo korenito. To što su neki folklorni motivi bili transformisani u nove oblike, kao što je slučaj sa mitovima o neprijatelju, ili junaštvu, predstavljalo je kontinuitet narodne tradicije samo u meri u kojoj je moglo koristiti komunističkoj propagandi. Treba imati u vidu i to da pomenuti mitovi nisu bili isključive posebnosti srpske tradicije, već češće arhetipski motivi koji čine deo univerzalne baštine čovečanstva.

Pod okriljem komunističke ideologije stasalo je mnogo generacija za koje su marksizam, lenjinizam, antifašistička borba i socijalističko samoupravljanje postali 'tradicija'. Utoliko je više sumnjiva verodostojnost poslednjeg koncepta 'povratka' srpskoj Tradiciji, forsiranog u vremenu postkomunizma i raspada SFRJ. Naravno, zloupotreba proklamovanih vrednosti u komunističkoj svakodnevici podstakla je potrebu za vrednostima koje su zamišljane kao da i dalje postoje u sprečavanim oblicima Tradicije. Proklamovani 'povratak' Tradiciji bio je onemogućen dobrim delom i zbog preživelog ustrojstva crkve, koja je izgubila korak sa duhom vremena i čijom je simbolikom politički i medijski manipulirano zarad homogenizacije i identifikacije iznova uzdrmanog naroda. Pod navalom socijalne i mentalne patologije, pojačane globalizacijskom tranzicijom, duhovnost je ostala potisnuta.

Vlastoljublju tadašnjeg režima koristila je zloupotreba moći uslovljavanja društvene svesti. Medijski su konstruisani neomitivi srpske 'tradicije', evociranjem fragmenata istorije, svetosavske simbolike i magnovenih velikosrpskih projekcija Memoranduma SANU. No, izvan te medijske slike, žive srpske tradicije više nije bilo. Krenuvši da iščezava još s potiskivanjem drevnog identiteta koji je predstavljao smetnju modernom vremenu, ona je doduše ipak tinjala u sećanju, gde je na kraju milenijuma krajnje oskrnavljena poslednjim balkanskim ratovima.

Komunizam je zahtevao drugi identitet i nametnuo drugu tradiciju, a kada je njegov sistem vrednosti tako reći postao tradicija, dogodio se novi postkomunistički prevrat koji je ponovo pokrenuo neizbežni društ-

veni haos. Sa humanističkog stanovišta prihvatljiva, komunistička ideologija bratstva i socijalne jednakosti, iako je u praksi bila izigravana zabranjivanjem tradicionalnih praksi, nacionalnih osećanja i rezignirajućom uravnilovkom, zamenjena je sada opozitnom ideologijom sociodarvinističkih principa tržišta, kao osnovnom vrednosti globalizujuće tranzicije u pretećoj oskudici i novom raslojavanju društva. Od strane međunarodne zajednice izolovan miloševićevski režim je i uspevao toliko dugo da se održi upravo zahvaljujući prividnom konzervisanju tradicije socijalizma. Iza te spoljašnje slike zakulisno se odvijalo obezvređivanje državne i društvene imovine i njeno korumpirano prelaženje u ruke, uglavnom domaćih, privatnika. Pošto je privatizacija na kursu tranzicijskih promena globalizacije 'odozgo', ona je nastavljena i sa promenom vlasti. Razlika je jedino u tome što sada društvo postaje 'otvoreno', pa osiromašene ostatke preduzeća dolazi da isceli moćniji strani kapital. Pritom, kao da niko nije ni primetio nagli prestanak tradicije označavanja kapitalističkog imperijalizma za 'najvećeg neprijatelja' 'prelaznog perioda' ka 'društvenom oslobođenju' u Komunizmu. Tako je srpsko društvo (p)ostalo društvo u tranziciji, samo što ovoga puta tranzitira natrag u Kapitalizam čija moć je u međuvremenu uspeła da nadrase nacionalno-državnu sferu sve više osvajajući globalnu dimenziju.

Što se tiče Srbije i njenog društva, ono će morati, kao i ostali, tome da se prilagodi. U vremenu opšteg podsticanja dinamičnog očuvanja kulturnog nasleđa koga još interesuje koliko je teško društvu koje je stalno u nekoj vrsti tranzicije da sačuva svoju tradiciju? Ideja da tranzicija kao takva, bez obzira na smer, može da postane tradicija u stvari je ironična, jer je neznatna teorijska šansa da društvo postane toliko dinamično i fleksibilno da ga nikakva tranzicija više ne može dubinski poremetiti.

U konkretnoj stvarnosti dešava se, naprotiv, da ponavljano naglo preokretanje društvenih vrednosti, kao proklamovanog cilja i svrhe tranzicije, onemogućava prednosti kontinualnog razvoja društva, a na svest ljudi deluje zbunjujuće. Kao najuočljiviji kontinuitet svih tranzitiranja srpskog društva ostao je negativni kontinuitet otuđenja ljudi od 'institucija sistema'. To turobno birokratsko zaveštanje programiralo je sve one apolitične pojedince koji zapravo čine većinu stanovništva. Njihova apatičnost prema društvenom angažovanju odražava dugotrajno teške okolnosti brutalnih vladavina koje su svaka za sebe uništavale izvorne vrednosti preokrećući ih i koristeći u svoje svrhe. Sadašnja posledica toga je da su i pored mnoštva 'nevladinih organizacija', konferencija i zbornika o 'civilnom društvu', ljudi većinom ostali otuđeni. Oni su i dalje onemogućeni da se 'horizontalno umreže' da bi poboljšali svoje svakodnevno okruženje. Upravo ta udaljenost od mogućnosti neposrednog povezivanja čini da društvene vrednosti ostanu nedostupne i hipostazira ih u sferu ideala čiji dodir sa stvarnošću postaje marginalan. Tako se stvara mogućnost da se iza najnovijeg ideala 'demokratije' ponovo sakrije tiranija onih koji pre-

uzimaju moć a obično ne žele to da osveste i da se uzdrže od njene zloupotrebe.

Iz rečenog sledi da su od aktualnih značenja preživle tradicije srpskog društva uočljivija ona negativna, bilo da je reč o njenoj zloupotrebi pri uslovljavanju društvene svesti politizacijom nacionalizma, bilo da je reč o njenom nedostatku, kao nedostatku kulturnog ponašanja ili civilizovanog poštovanja zakona. Pozitivni elementi tradicije, neračunajući kolektivno kulturno nasleđe i njegov uticaj, svakako su prisutni u prisnim elementima domaće atmosfere, porodičnim predanjima i običajima, ili u prijateljskim druženjima.

To što su ti životni elementi tradicije toliko lični, možda ukazuje na ulogu individua u čuvanju, prenošenju i stvaranju tradicije. U krajnjoj liniji, lični izbor usvojenih aspekata tradicije određuje šta će biti preneto na buduća pokolenja. No, još značajniji činilac tradicije predstavlja stvaralački doprinos pojedinaca. Jer tradiciju, pogotovo u kulturi, određuju stvaralačke ličnosti, pesnici i mislioci koji doprinose evoluciji društva. Njihov se značaj kod nas (tako reći tradicionalno) prenebregava. No i pored toga, našu tradiciju će uvek predstavljati Dositej, Vuk, Zmaj, Dučić, Kostić i ostali stvaraoci koji su iz ličnog doživljaja u svoja dela uneli elemente univerzalnog ljudskog iskustva.

Pa i obični pojedinci mogu značajno unaprediti svakodnevni društveni život otkrivajući vrednosti koje u specifične zahteve sadašnjeg vremena unose univerzalnost. Pojava 'kritične mase' takvih individua mogla bi celom društvu, suočenom sa zadatkom da iznova oživi svoju autentičnost, omogućiti oblikovanje takvog dinamičnog identiteta, čiji su stožer univerzalne vrednosti i koji je sposoban da opstane u situaciji globalnog 'prelaska'.

Zato rekonstrukcija institucija kao bitnih elemenata integrišuće tradicije društva treba da uključi podržavanje individua koje najviše mogu doprineti njegovom napretku i njegovoj, najpre unutrašnjoj, a zatim spoljašnjoj integraciji. Jer, bez iznutra integrisanog dinamičnog identiteta nije mogućna ni šira interkulturalna integracija, već samo zastrašujući pritisak integrizma na svim nivoima.

Te razlike integracije i integrizma, tradicije i tradicionalizma, univerzalnosti i univerzalizma i drugih pozitivnih i negativnih značenja, predstavljaju opozicije koje proizvode ceo istorijski zaplet. Svima je u interesu njegovo globalno razrešenje pre nego što globalizacija izmakne svakoj humanoj kontroli.

Mirjana Radojčić

Institute for Philosophy
and Social Theory
Belgrade, Serbia

INTEGRATION AND DISINTEGRATION OF TRADITIONS – BETWEEN *IDEALPOLITIK* AND *REALPOLITIK**

The problem of relation between tradition and integration is treated in this text from the angle of a more general relation – more precisely, a hiatus between *Idealpolitik* and *Realpolitik* of the main actors of the socio-political dynamics as defined on a global level following the termination of the Cold War. In that context, special attention has been focussed, according to the author, on the exemplary case of the hiatus at issue – the state disintegration of the multi-national, multi-confessional and multi-traditional Second Yugoslavia, which, at least in terms of potentials, represented a European "America in miniature", the disintegration to which the most powerful external contribution was given by the US itself, as the only current super-power, and at the time, at the level of its official *Idealpolitik* – a forcefully proclaimed political, economic and cultural integration of the world.

The central part of the work is focussed on the identification of main social and psychological obstacles to imperative processes, primarily those of the economic integration of south Slavic regions, obstacles arising from years-long traumatic experiences in relations between the inhabitants of those regions with those parts of the world, or at least their political élites, which were meant to extend concrete, primarily financial, support to those processes.

In the final section of the text, what is pleaded is political-anthropological realism in the study of relations between tradition and integration, between the particular and the general, the local and the global. A plaidoyer thus intoned is aimed at reducing the practical-political danger of surrendering too easily, in the circumstances of a tragic end of a utopia, in the situation of a "post-socialistic melancholy", to the lures of another and different utopia (the world as a "global village") which can equally disappoint one with immense promises it cannot fulfill.

* Tekst je napisan u okviru naučnoistraživačkog projekta "Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na transformaciju društva u Srbiji/SRJ" (koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije) pri Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.